

اخلاق اطلاعات اسلامی

بر اساس نگرش اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی

ناهید خوشیان*

مرضیه یاری زنگنه**

اشاره

رشد و توسعه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، سبب شکل‌گیری پدیده‌ای به نام «فضای سایبری» شده است. فضای سایبری، به معنای هرگونه محیط الکترونیکی است که ارتباطات و انتقال اطلاعات در آن روی می‌دهد. امروزه فضای سایبری، صرف‌نظر از مزایای زیادی که برای کاربران در امر بازیابی اطلاعات دارد، از جمله: سرعت، سهولت و دقت، آسیب‌های بسیاری را نیز مانند: کم‌رنگ‌شدن ارزش‌های مترقی، جعل هویت و کلاهبرداری، رواج سطحی‌نگری فکری، مزاحمت‌ها و جرایم سایبری، برای کاربران به همراه داشته و لزوم بررسی اخلاق به مفهوم بایدها و نبایدها و پایبندی به آن در فضای سایبری جهت فعالیت در این فضا با آرامش و به دور از آسیب‌های متعدد را ضروری ساخته است. اخلاق اطلاعات اسلامی، به معنای تولید، ذخیره، اشاعه و بازیابی اطلاعات با توجه به آموزه‌های اسلام و قرآن و با رویکرد اسلامی است.

* دانشجوی دکتری، گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه الزهراء تهران، نویسنده مسئول: nkhooshian@gmail.com

** استادیار، گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی مرودشت: myzanganeh@yahoo.com

مقدمه

رشد و توسعه روزافزون فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، موجب شکل‌گیری پدیده‌ای به نام فضای سایبری یا مجازی شده است. این فضا مزایای بی‌شماری برای کاربران خود دارد؛ از جمله: سرعت، دقت و سهولت در انجام امور، موجب پیشرفت در عرصه‌های گوناگون اجتماعی، فرهنگی و سیاسی شده است؛ لیکن در کنار مزایای بی‌شماری که در متون گوناگون برای این فضا ذکر شده، معایبی هم دارد، زمانی که اینترنت و دیگر ابزارهای نوین ارتباطی، تولید و مورد استفاده قرار گرفتند، بسیاری از افراد بر این باور بودند که سهولت در برقراری ارتباطات، بزرگ‌ترین دستاورد برای بشر می‌باشد؛ اما حقیقت آن است که فناوری‌های نوین ارتباطی در کنار خدماتی که برای سهولت ارتباطات انسانی داشته‌اند، آسیب‌های بسیاری را نیز به جامعه بشری تحمیل نموده‌اند. اطلاع یافتن کاربران از آسیب‌های اجتماعی و تهدیدات فضای مجازی می‌تواند در پیشگیری از پیامدها و کاهش آثار مخرب این فضا بسیار مؤثر باشد.

امروزه، بسیاری از مسائل و آسیب‌هایی موجود در جامعه اشاره به جنبه‌های اخلاقی فضای مجازی دارند. نکته حایز اهمیت که در اینجا مطرح می‌گردد، این است که آیا اصول اخلاقی در فضای مجازی یا سایبری، با فضای واقعی تفاوت دارد؟ حد و حدود آزادی‌های فردی در فضای مجازی چگونه است؟ شاخص‌های هنجارشکنی اخلاقی در فضای مجازی کدام‌اند؟ چگونه می‌توان کاربران را از دسترسی به اطلاعات موثق و معتبر در مقابل اطلاعات ناموثق در این فضا محافظت کرد؟ به طور کلی، حوزه‌ای که مسائلی از این قبیل را مد نظر قرار می‌دهد، سایبراتیک یا اخلاق سایبری نامیده می‌شود. (برادر، کیخا و سیاسر، ۱۳۹۳) مفاهیم اخلاق و مسئولیت‌های اخلاقی در فضای مجازی با فضای حقیقی، تفاوتی ندارد؛ به عبارت دیگر، اگر یک فعل اخلاقی در دنیای حقیقی شنیع شمرده شود، در فضای مجازی هم همین‌طور است و برعکس، سجایای اخلاقی مانند مراعات حقوق دیگران در فضای مجازی نیز ارزشمند شمرده می‌شوند. اخلاق سایبری، زیرمجموعه اخلاق اطلاعات یا همان اخلاق اطلاعات است. اخلاق اطلاعات، شامل همه مسائل اخلاقی می‌شود که مرتبط با فرایند تولید، ذخیره، دسترسی و اشاعه اطلاعات است. (Samek, 2007)

از اصول اخلاقی مندرج در اخلاق اطلاعات می‌توان در قلمرو فضای مجازی بهره جست و همان مفاهیمی که در دنیای حقیقی پیرامون اخلاقیات به طور اعم و اخلاق اطلاعات به طور اخص،

درست و نادرست تلقی می‌شوند، قابل تعمیم به اخلاق سایبری نیز هستند. همچنین، در تعالیم و آموزه‌های دین اسلام توجه فراوانی به اخلاق و آموزه‌های اخلاقی شده است که اگر این آموزه‌ها و اصول اخلاقی با عمل توأمان گردد، تأثیرات بسزایی را در کردار و رفتار انسان به جا گذاشته و موجب شکل‌گیری مکارم اخلاقی می‌گردد. بنابراین، اخلاق اطلاعات اسلامی به مفهوم رعایت موازین و معیارهای اخلاقی دین اسلام و آموزه‌های اسلامی در فرایند تولید، ذخیره، دسترسی و اشاعه اطلاعات است. بسیاری از فلاسفه ایرانی و اسلامی، به موضوع اخلاق از دیدگاه دین مبین اسلام توجه خاصی مبذول داشته و دارای آثار و تألیفاتی در این زمینه نیز می‌باشند. یکی از این فیلسوفان عقل‌گرا خواجه نصیرالدین طوسی است که در این زمینه صاحب اثری با عنوان اخلاق خواجه نصیرالدین طوسی می‌باشد.

در این پژوهش بر آنیم که مهم‌ترین اصول و مفاهیم اخلاقی مطرح‌شده در اثر این فیلسوف بزرگ، تحت عنوان اخلاق خواجه نصیرالدین طوسی را به اخلاق در فضای سایبری تعمیم داده و این دو را با هم تطبیق دهیم؛ به عبارتی، این اثر به عنوان الگویی در جهت پایبندی به اصول اخلاقی اطلاعات اسلامی در فضای مجازی باشد. از این‌رو، مسئله پژوهش حاضر آن است که

**اولویت توجه به پژوهشی در حوزه
بررسی اخلاق اطلاعات در فضای
سایبر و برشمردن مهم‌ترین اصول
اخلاقی قابل کاربرد در این فضا
به منظور ایجاد راهنمایی برای
پژوهشگران و کاربران در جهت
اعمال رفتارهای اخلاقی در فرایند
تولید، ذخیره، دسترسی و اشاعه
اطلاعات و پرهیز از اعمال رفتار
تکانشی، بسیار حایز اهمیت است**

تعارض ارزش‌ها و باورهای اجتماعی، به خطر افتادن حریم شخصی، گسترش ارتباطات نامتعارف و سوء استفاده‌های جنسی، تضعیف اعتقادات و گسترش شبهات فکری شده و روابط افراد را به شدت تحت تأثیر قرار داده است. (کوشا، ۱۳۹۵) پس، با توجه به آسیب‌های پیش‌گفته، اولویت توجه به پژوهشی در حوزه بررسی اخلاق اطلاعات در فضای سایبر و برشمردن مهم‌ترین اصول اخلاقی قابل کاربرد در این فضا به منظور ایجاد راهنمایی برای پژوهشگران و کاربران در جهت اعمال رفتارهای اخلاقی در فرایند تولید، ذخیره، دسترسی و اشاعه اطلاعات و پرهیز از اعمال رفتار تکانشی، بسیار حایز اهمیت است. در جهت انجام فرایندهای

اصول اخلاقی خواجه نصیر تا چه حد در فضای سایبری مصداق دارد؟ و آیا قابل تعمیم به فضای سایبری هست؟ علت انتخاب این فیلسوف، بدین دلیل است که ایشان مهم‌ترین فیلسوف فضیلت‌گرای ایرانی است و توسعه رویکردهای فضیلت‌گرا به اخلاق فضای سایبر که به جای هدایت کردار به هدایت فضایل روحی انسان تأکید می‌کنند، می‌تواند نگاه تازه‌ای برای تدوین خط مشی‌های اخلاقی در فضای سایبر باشد. دلیل دیگر انتخاب این فیلسوف هم در آن است که خواجه نصیر، از فیلسوفان عقل‌گرا بوده و اخلاق عقلی را بررسی می‌کند و اخلاق عقلی قابل تعمیم با فضای علمی و فضای سایبر است و در فضای سایبری اصول اخلاق عقلی درگیر می‌شود؛ ولی فیلسوفان دینی، اخلاق دینی را بررسی می‌کنند و اخلاق دینی بیشتر ماهیت تعبیری و تفسیری دارد که این اخلاق، قابل تعمیم به فضای سایبری نیست. بر این اساس، هدف از پژوهش حاضر، بررسی و مقایسه اصول اخلاقی در فرایند تولید، توزیع، ذخیره، دسترسی و اشاعه اطلاعات، از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی با فضای سایبری است

اخلاق اطلاعات اسلامی

به مفهوم رعایت موازین و معیارهای اخلاقی دین اسلام و آموزه‌های اسلامی در فرایند تولید، ذخیره، دسترسی و اشاعه اطلاعات است

اهمیت و ضرورت پژوهش

در تبیین اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر می‌توان گفت، صاحب نظران و پژوهشگران علوم انسانی (صادقی آرانی، میرغفوری و ثابت، ۱۳۹۳) معتقدند که ورود اینترنت به فضای زندگی انسان‌ها، در کنار مزایا و محاسن غیرقابل کتمان، باعث به وجود آمدن یکسری دغدغه‌ها و نگرانی‌ها از جمله القای فرهنگ لیبرال دمکراسی، آشفتگی در خانواده‌ها، افزایش هنجارشکنی در جامعه،

۲. عدالت

تعریف صحیح و جامع از عدالت، قراردادن هر چیز از جمله، امیال، خواهش‌ها و تمنیات (۵) قوی نفس در جای خودش است. همه فضایل اخلاقی و عقلی از قرار دادن یا قرار یافتن هر چیز در جای مناسب خودش پدید می‌آید. (اترک، ۱۳۹۲) معنای دیگر عدالت، مراعات حقوق افراد است و نقطه مقابل آن، ظلم، یعنی حق دیگری را گرفتن و به خود اختصاص دادن، یا حق کسی را گرفتن و به دیگری دادن، یا تبعیض قائل شدن است. بدین ترتیب، هرگونه عملی که موجب تبعیض قائل شدن در حقوق افراد و ظلم کردن به آنها و تصاحب و پایمال کردن حق آنها شود، بی‌عدالتی خوانده می‌شود. از مصادیق عدالت در فضای سایبری، عدالت رسانه‌ای است. عدالت رسانه‌ای، از جمله کارکردهای مثبت پیدایش و گسترش فضای مجازی است؛ بدین معنا که پیدایش و گسترش فناوری‌های اطلاعاتی در حوزه‌های مختلف، از جمله فضای مجازی، امکان دسترسی را برای تمام افراد به صورت برابر در جغرافیای مختلف فراهم کرده است و رسانه‌ای را که در گذشته مختص گروه خاص با امکانات خاص بود، در اختیار همگان قرار داده است. (معمدی، ۱۳۹۶)

مرتبط با ذخیره، دسترسی و اشاعه اطلاعات با رعایت معیارهای اخلاقی و اسلامی ضروری است.

اصول اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی و مصادیق آن در فضای سایبری

برای این منظور ابتدا تعریفی از هر اصل اخلاقی از دیدگاه متن اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی ارائه می‌گردد و سپس، مصادیق آن در فضای مجازی آورده می‌شود.

۱. عفت

به معنای آن است که شهوت، مطیع نفس ناطقه باشد تا تصرفات او به حسب اقتضای رأی بود و اثر حریت (۱) در او ظاهر شود و از تعبد (۲) هوای نفس و استخدام لذات فارغ ماند.

طبق این اصل، در تعریف جرائم منافی عفت می‌توان گفت جرایمی است که ناشی از روابط نامشروع و خارج از علقه زوجیت زن و مرد می‌باشد و بر حسب عرف و احساسات جامعه قبیح بوده و یا اعمالی است که شرع مقدس ممنوع کرده و منافی عفت یا اخلاق عمومی جامعه است که از مصادیق آن، روابط نامشروع زن و مرد یا تظاهر به فسق در انظار عمومی است.

مصادیق عمل منافی عفت در فضای سایبری، بسیار است و طیف گسترده‌ای را از قبیل مستهجن‌نگاری، اعم از انتشار تصاویر و فیلم‌های مبتذل، افشای اسرار خصوصی دیگران، اعم از انتشار دست‌نوشته‌ها، انتشار چتها و ایمیل‌ها و متن‌ها و عکس‌های شخصی و خصوصی دیگران، هک کردن اطلاعات شخصی افراد و به طور کلی، هر نوع ضرر آبرویی یا حیثیتی به افراد را دربرمی‌گیرد که قانون‌گذار متناسب با هر یک، مجازاتی را برای آن در نظر گرفته است. رعایت اصل عفت ارائه گردیده توسط خواجه نصیرالدین طوسی در فضای مجازی مستلزم رعایت حقوق معنوی افراد و عدم تعرض و آسیب نرساندن به حریم خصوصی دیگران است، این عمل، استلزامات و تمهیداتی را در فضای سایبر برای جلوگیری از بی‌عفتی اخلاقی در فضای سایبری و مجازی مطالبه می‌کند؛ به عنوان مثال، یکی از این استلزامات، فیلترکردن وبسایت‌هایی است که حاوی مطالب مستهجن هستند، تا بدین وسیله، دسترسی افراد را به وبگاه‌های دربردارنده محتوای مجرمانه کاهش دهیم. همچنین، می‌توان با انتشار و ارجاع کاربران به نرم‌افزارهای ضد هک و ضد جاسوسی و نیز آموزش تدابیر امنیتی برای افزایش ایمنی اکانت کاربران، موجبات جلوگیری از هک شدن اطلاعات شخصی و خصوصی افراد را فراهم ساخت. (الوندی، ۱۳۹۲؛

رعایت اصل عفت ارائه گردیده
توسط خواجه نصیرالدین طوسی
در فضای مجازی، مستلزم
رعایت حقوق معنوی افراد و
عدم تعرض و آسیب نرساندن
به حریم خصوصی دیگران است

۳. صبر

در مسلک خواجه نصیرالدین طوسی، صبر آن بود که نفس مقاومت کند با هوی تا مطاوعت (۶) لذات قبیحه از او صادر شود. در لغت نیز صبر، عبارت است از ثبات نفس و اطمینان آن و مضطرب نگشتن و مقاومت کردن در بلا یا و مصائب؛ به گونه‌ای که سینه انسان تنگ نشود و خاطرش پریشان نگردد. در توضیح این مفهوم باید گفت، مصداق بارز صبر در فضای مجازی پایین آمدن آستانه صبر و تحمل و عصبانیت و پرخاشگری به واسطه صرف زمان زیاد در وبسایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی گوناگون است؛ به نحوی که کارشناسان معتقدند افرادی که بیش از دو ساعت از زمان خود را در شبکه‌های اجتماعی سپری می‌کنند، حالات عصبانیت و پرخاشگری را بسیار زودتر از دیگران از خود بروز می‌دهند؛ به عنوان مثال، در فضای مجازی افراد به جهت از دست دادن صبر و بردباری، ممکن است از نوشته‌ها و مطالب دیگران برداشت‌های منفی کنند.

همچنین، مصداق دیگر صبر در فضای مجازی، تأمل در مطالب گوناگون در وبسایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی است؛ بدین معنا که افراد نباید در این فضا ساده‌لوحانه برخورد کرده، هر مطلبی از هر فردی را در فضای مجازی مطلب منتشر سازند. (عاملی، ۱۳۹۵)

از طرفی، عده‌ای بر این باورند که فضای مجازی در مواردی نیز می‌تواند موجبات گسترش صبر و صلح و آرامش بشود. اگرچه

همچنین، یکی از کارکردهای مثبت این فضا در حوزه عدالت اجتماعی است. فضای مجازی به علت پتانسیل بالایش در فراهم‌آوردن امکان دسترسی همگان به اطلاعات آزاد، عدالت اجتماعی را از این حیث فراهم می‌کند. اساساً فضای مجازی، فرصت و بستر مناسبی است که می‌تواند بشر را از منظر دسترسی به اخبار و داده‌های خبری و اطلاع‌رسانی، به حوزه عدالت اجتماعی نزدیک کند و یک مردم‌سالاری را بدون کوچک‌ترین تبعیضی برای همگان فراهم آورد. فضای مجازی، شکل جدیدی به دنیای اطلاعاتی داده و امکانات برابری را برای همگان مهیا می‌کند. (بیران، ۱۳۹۴) در واقع، موضوع عدالت در فضای مجازی، از چند منظر اهمیت می‌یابد؛ یکی، شیوه توزیع فضای مورد نظر است؛ زیرا اساساً عدالت معطوف به توزیع منابع، درآمدها و امکانات است. توزیع، باید به نحو متوازن صورت گیرد. به همین جهت است که در اندیشه اسلامی، عدالت به معنای قرار گرفتن هر چیز در جای خودش فرض می‌شود. البته عدالت، یک توازن لزوماً برابر نیست. توازن باید مبتنی بر نیازها و تقاضاها نیز باشد. در ساختار سیاسی، عدالت در مقابل سلطه قرار می‌گیرد. این وضع می‌تواند شرایط سلطه‌آمیز دنیای واقعی را به فضای مجازی هم منتقل نماید. (مزرعی و احدی، ۱۳۹۵) بنابراین، عدالت که یکی دیگر از اصول اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی می‌باشد، مستلزم توزیع متوازن و برابر اطلاعات و دسترسی یکسان همه به این اطلاعات در محیط سایبری می‌باشد که البته باید در این باره، تدابیری اتخاذ شود.

با توجه به مطالب ذکرشده، رعایت اصل صبر به عنوان یکی از اصول اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی، مستلزم گسترش تعاملات اجتماعی و ارتباطی در فضای مجازی به دور از هرگونه غرض‌ورزی و پرهیز از برداشت‌های شخصی و منفی از نوشته‌ها و مطالب دیگران بدون تأمل و تعمق در این مطالب و نیز پرهیز از هرگونه پرسه‌زدن بیجا در شبکه‌های اجتماعی مانند فیسبوک و یوتیوب جهت جلوگیری از ایجاد روحیه عصبانیت و پرخاشگری است.

۴. شفقت

از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی، شفقت آن بود که از حالی غیر ملایم که به کسی رسد مستشعر (۷) بود و همت بر ازاله (۸) آن مقصور (۹) دارد. معنای این اصطلاح اخلاقی، عبارت است از ملاحظت و مراحمت و مهربانی و ترحم و ملایمت و مرحمت و عنایت و نوازش و دلنوازی در حق غیر. مصداق شفقت در فضای سایبری، ترحم بیجا برای افراد سودجو و فرصت‌طلب و منفعت‌خواه است. شایان ذکر است که همه این منفعت‌طلبی‌ها، سودجویی مالی نیست. بهره‌مندی از توجه، غم‌خواری، محبت و مراقبت دیگران هم می‌تواند چنان انگیزه قدرتمندی باشد که فرد را به ابراز مشکلاتی که ندارد یا اغراق در مشکلاتی که دارد، وادار کند یا حتی فرد به دست خود مشکلی بیافریند تا وابستگی اعتیادگونه‌اش به توجه دیگران برآورده شود. قوت این انگیزه درونی، آن‌قدر زیاد است که در برخی از نمونه‌های مشکلات دروغین، فرد آگاه نیست که روایت غمبارش، خیالی است و حتی ممکن است نشانه‌هایی جسمی از یک بیماری که به واقع ندارد، در او ظهور کنند. طی نیم‌قرن گذشته، انواع و اقسام این نوع اختلال، از حالت آگاهانه تا ناآگاهانه و با یا بدون تظاهرات جسمی و بدنی، شناسایی و مستندسازی شده‌اند. (روضه‌ای، توانبخش و حسن‌زاده کرداحمد، ۱۳۹۶)

فضای سایبری، بُعد جدیدی به داستان قدیمی ترحم‌جویی افزوده است. در این فضا، روایت‌های کاربران از فیلترهای دروازه‌بانی رسانه‌های رسمی نمی‌گذرند و دیگران دسترسی محدودی به ابعاد مختلف ماجرای روایت‌شده دارند که امکان راستی‌آزمایی ماجرا را کاهش می‌دهد. به‌علاوه، در نمونه‌های متعددی از این پدیده، راویان ماجرا می‌توانند توجیهات باورپذیری برای پنهان کردن عناصر مهمی از داستان (از قبیل نام خود یا افراد درگیر در ماجرا، محل واقعه، سابقه و آتیه قصه) داشته باشند، به بهانه‌های مختلف از پاسخ‌گویی طفره برونند، یا حتی پس از کسب توجه مطلوبشان

مفاهیمی همچون: ترویج صبر، صلح، نوع دوستی و رضایت، یکی از کارکردهای فضای مجازی است؛ اما مهم‌تر از همه، آن است که می‌توان این مؤلفه‌ها را به سیستم و نهاد تبدیل کرد. تا زمانی که صلح در جامعه به یک نظام‌واره اجتماعی تبدیل نشود، به مثابه حرکت بر روی شاخ و برگ خشکیده‌ای است که هر لحظه امکان آسیب‌زایی دارد. هرچند فضای مجازی دارای ظرفیت فوق‌العاده‌ای است که ارتباطات اجتماعی را توسعه می‌دهد، همراه با گسترش تعاملات اجتماعی، آسیب‌های قابل توجهی به وجود می‌آید؛ اما ظرفیت مثبت این فضا، برای ترویج صلح و آرامش قابل بررسی است. روزانه قریب به ۲۵۰ میلیارد ایمیل ارسال می‌شود. ارسال این نامه‌های الکترونیکی، به معنای برقراری تعامل بین نوده‌های ارتباطی است. (عاملی، ۱۳۹۵) با توسعه ارتباطات، توسعه انتخاب‌ها را نیز شاهد خواهیم بود. این فرآیند توسعه، باعث خارج شدن فرد از یک عصبیت ذهنی شده و وی می‌تواند نقش دیگران را نیز در این ارتباط ببیند. عصبیت ذهنی یا manipulate شدن ذهن، یکی از عوامل ایجاد نزاع و چالش‌های فردی و اجتماعی است. فرآیند توسعه ارتباطات، خود باعث کاهش لایه عصبیت ذهنی شده و افراد به این باور می‌رسند که در این میان، ایده‌های دیگری وجود دارد و معیار سنجش ایده‌ها، حق و حقیقت الهی و اسلام است که برای تفهیم آن نیز نزاع و دعوا نمی‌توان کرد. به همین سبب، فضای مجازی هم به لحاظ توسعه زیرساخت‌های فناورانه و هم توسعه و ارتقای ارتباط اجتماعی، می‌تواند مروج آرامش در جامعه باشد. (احمدپور و قادرزاده، ۱۳۸۹)

مفاهیمی همچون: ترویج صبر، صلح، نوع دوستی و رضایت، یکی از کارکردهای فضای مجازی است؛ اما مهم‌تر از همه، آن است که می‌توان این مؤلفه‌ها را به سیستم و نهاد تبدیل کرد

کنند. اینجاست که سیطره بر توجهات کاربران، قدرتی در اختیار فرد قرار می‌دهد که می‌تواند از آن به طرق دیگر، حتی برای بهره‌مندی مادی‌اش نیز بهره‌برد. در بسیاری از این موارد، فرد داستان‌گو خواستار مساعدت مستقیم مادی نیست و کاربران هم ارزش واقعی توجهات خود را نمی‌دانند و گمان می‌کنند چون پولی از جیبشان نرفته است، پس هزینه‌ای نکرده‌اند و همین وضعیت، موجب می‌شود که بذل توجه با سخاوت بیشتری انجام شود. (عریضی، ۱۳۹۲)

چنین فضایی، مستعد چندین آسیب است. اول آنکه، همچون داستان چوپان دروغ‌گو، ممکن است آنهایی که به‌واقع، شایسته توجه و کمک جدی‌اند، از آن محروم شوند. دوم آنکه آستانه تحریک کاربران نسبت به رنج‌های دیگران به‌تدریج بالاتر می‌رود

ناگهان فضا را ترک کنند. همه این موارد، ضمن آنکه جاذبه دراماتیک، تعلیقی و هیجانی روایت را افزایش می‌دهد، بالقوه عامل بازدارنده‌ای برای کمک مادی و مستقیم نیز هست؛ چون تثبیت اعتماد را دشوار می‌سازد. (معماریان، ۱۳۹۶)

اما نظام اصلی فضای مجازی بر اقتصاد توجه بنا شده است. در این فضا، جلب مساعدت‌های مادی مستقیم، در درجه دوم اهمیت قرار دارد و جلب توجه، اولویت اصلی است که فرد را به یک عامل ذی‌نفوذ تبدیل می‌کند. گمان عمومی، بر این است که با فناوری‌های نوین ارتباطی، «مخاطبان اسیر»، از قید سلطه رسانه‌ای تا حدود زیادی رها شده‌اند و خود رأساً انتخاب می‌کنند که توجه گران‌قدرشان را نثار چه فردی یا چه چیزی

رعایت اصل صبر به عنوان یکی از اصول اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی، مستلزم گسترش تعاملات اجتماعی و ارتباطی در فضای مجازی به دور از هرگونه غرض‌ورزی و پرهیز از برداشت‌های شخصی و منفی از نوشته‌ها و مطالب دیگران بدون تأمل و تعمق در این مطالب و نیز پرهیز از هرگونه پرسه‌زدن بیجا در شبکه‌های اجتماعی برای جلوگیری از ایجاد روحیه عصبانیت و پرخاشگری است

و به تبع آن، داستان‌سرای‌های توجه‌طلبان و ترحم‌جویان هم اغراق‌آمیزتر می‌شود؛ تا آنجا که شاید رخداد‌های دردناک زمینی و واقعی دیگر چندان حسی در مخاطب برنیا‌نگیزند. سوم آنکه، فراگیر شدن چنین روایت‌هایی، حال‌وهوایی پرغم و سیاه بر تعاملات حاکم می‌کند که ناکامی و اندوه در آن هنجار و مطلوب است و کامیابی و شادی یک اتفاق پرت محسوب می‌شود؛ تا حدی که حتی گفتن از بهره‌مندی‌های ساده زندگی نیز گاه واکنش تند بقیه را برمی‌انگیزاند. بدین ترتیب است که چوپان دروغ‌گوی فضای مجازی، آسیب‌هایی به مراتب بیشتر از نسخه آفلاینش به تاروپود ارتباطات اجتماعی وارد می‌کند. بنابراین، اصل اخلاقی شفقت، مستلزم آن است که مسئولان امر در فضای مجازی نسبت به ارتقای آگاهی کاربران این فضا از طریق آموزش‌های لازم نسبت به ترحم طلبان فضای مجازی اقدام نمایند و کاربران نیز با احتیاط بیشتری در این فضا ورود کرده، به تعامل بپردازند. (معماریان، ۱۳۹۶)

۵. صداقت

خواجه نصیرالدین طوسی، صداقت را به معنای محبت و راستی و درستی تعریف کرده است. بر اساس تعریفی که در متون رایج‌تر و مصطلح‌تر است، صداقت به معنای راستگویی است.

صداقت در فضای سایبری نیز مصداق پیدا می‌کند. یکی از مصادیق عدم صداقت در محیط سایبری، این است که در فضای مجازی معمولاً افراد واقعیت‌ها را درمورد خودشان پنهان می‌کنند و

درعوض، ترجیح می‌دهند دروغ بگویند، خودشان را با ویژگی‌های غیرواقعی توصیف کنند یا ماجراها و خاطرات غیرواقعی از خودشان برای بقیه تعریف کنند. در پاسخ به اینکه که چرا باید در فضای مجازی صداقت داشته باشیم، گفته شده است، صرف نظر از اینکه در فضای مجازی فعالیت داریم یا در دنیای واقعی، صداقت همیشه از دروغ‌گویی نتیجه بهتری دارد. صداقت در هر موقعیتی، حتی در شبکه‌های مجازی، بهتر است و سبب اعتماد و کاهش استرس در فضای سایبری می‌شود. (مرادی، رضانی و بارانی، ۱۳۹۴) در توضیح مصداق دیگر صداقت در محیط سایبری، می‌توان گفت: در فضای سایبر، خیلی از حرف‌ها و نگرانی‌ها را می‌توان مطرح کرد که مخاطب از بیان آن به صورت شخصی و در مقابل پاسخگو امتناع می‌کند. پاسخگو هم نمی‌تواند خیلی از حرف‌ها را در جمع به صورت عمومی مطرح کند؛ اما فضای مجازی این امکان را به مخاطبش ارائه می‌دهد. افرادی که در فضای مجازی فعالیت می‌کنند، باید با کاربران صادق باشند و از درج مطالب که ربطی به عنوان ندارد، بپرهیزند. پس، اولین و مهم‌ترین امر در این حوزه، صداقت با کاربر است که معیار پیشرفت در فضای مجازی و تأثیرگذاری است. بنابراین، صداقت، عامل اثربخشی آموزش و به‌خصوص آموزش مسائل اعتقادی در فضای مجازی است. (حسین‌پور و ترکمان، ۱۳۹۵)

با تکیه بر اصول اخلاقی و البته مطالعه، می‌توانیم خود را مجهز کنیم و از فضای مجازی به صورت هوشمندانه، آگاهانه و هدفمند استفاده کنیم. اکنون که این فضا از فضای حقیقی زندگی ما چند برابر بزرگ‌تر شده و عده‌ای تمام زندگی‌شان را در آن می‌گذرانند، مهم است که در این فضای غیرمنضبط آن‌طور که شایسته و درست است، رفتار کنیم. (امین‌پور، بایرام‌نژاد و آبیاری‌حسنلوئی، ۱۳۹۴)

۶. حسادت

تعریفی که از حسادت آمده، چنین است: رشک یا حسادت، احساسی است که هنگام کمبود نسبت به ویژگی، دستاورد یا داشته‌های برتر فردی دیگر روی می‌دهد و فرد حسود یا می‌خواهد که خود آن را داشته باشد، یا آنکه می‌خواهد دیگری آن را نداشته باشد. (نجاریان، ۱۳۹۲) مصادیق حسادت در شبکه‌های اجتماعی و در فضای سایبری، زیاد دیده می‌شود. یک مصداق بارز آن، حسادت به دیگر افراد در شبکه‌های اجتماعی مانند فیسبوک

و تویتر است. بر اساس تحقیقی که توسط مؤسسه خیریه Scope در بریتانیا انجام شده، ۶۲ درصد از کاربران فیسبوک و تویتر، در مقایسه خودشان با دیگران در این شبکه های اجتماعی، احساس می کنند به موفقیت های کمتری دست یافته اند. همچنین، ۶۰ درصد این کاربران نیز گفته اند که فعالیت در این شبکه های اجتماعی، به ایجاد حس حسادت در آنها منجر می شود.

دبی باینز، مدیر اسکوپ، درباره شبکه های اجتماعی می گوید: این سرویس ها، بهترین راه برای تماس سریع با دوستان مان هستند و عامل بروز احساسات خوب و یادگیری چیزهای جدیدند؛ اما گاهی اوقات، به واسطه حس مقایسه خودمان با سایرین، توازن بر هم خورده و به بروز احساسات منفی مانند حسادت در ما منجر می شوند. (معمار، عدلی پور و خاکسار، ۱۳۹۱) احساس حسادت می تواند باعث شود یک شخص برای بهتر جلوه دادن خود در این شبکه اجتماعی، از زندگی واقعی دست بردارد و تنها به دنبال نمایش و ساختن چهره ای دروغین از خودش باشد. (میرزایی، ۱۳۹۴) اساساً شبکه های اجتماعی برای ایجاد روابط مثبت ساخته شده اند، نه برای مقایسه کردن های ناسالم و بی هدف. پس، به جای اینکه با مقایسه کردن، روحیه خود را از دست بدهید و ناامید بشوید، سعی کنید به زندگی دیگران و عقاید و فعالیت هایشان علاقه نشان بدهید. برای در امان ماندن، نیازی نیست کاملاً

شبکه های اجتماعی را کنار بگذارید؛ چون بهترین ابزار برای ارتباط برقرار کردن با دیگران هستند. برای مبارزه با حسادت، باید دیدگاه متعادلی داشته باشید و در صورت لزوم، چند قدم به عقب برگردید. (رائفی پور، ۱۳۹۱)

مهم ترین موانع اخلاقی شدن فضای سایبر

۱. معنویت گریزی و پیروی از هواهای نفسانی: دین و معنویت، یکی از مهم ترین پشتوانه های اخلاق و ضامن عمل به اصول اخلاقی است. از این رو، به هر اندازه آدمی از این وادی دورتر شود، امکان نقض اصول اخلاقی هم در او

وجود انسان های معنویت گریز که مهار خود را به دست هواهای نفسانی و پیروی از شهوات سپرده اند، یکی از موانع پاکسازی اخلاقی این فضا است

بیشتر می شود. بر این اساس، می توان گفت وجود انسان های معنویت گریز که مهار خود را به دست هواهای نفسانی و پیروی از شهوات سپرده اند، یکی از موانع پاکسازی اخلاقی این فضا است.

۲. تکنیک زدگی: انسانی که بنده و برده فناوری شد، به مرور هویت انسانی اش کم رنگ می شود و روحیه انتخاب گری،

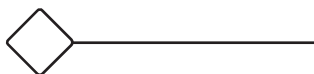

۶. **اختلاف در مصادیق امور اخلاقی و غیر اخلاقی:** اگر افراد مختلفی که با فضای سایبر در ارتباط هستند، درباره مصادیق اعمال و مواد غیر اخلاقی اختلاف داشته باشند، هر کدام طبیعتاً بر اساس برداشت خود عمل می‌کنند و این امر، می‌تواند باعث مشکلاتی شود که گاه مانع از اخلاقی شدن فضای مجازی می‌شود؛ به عنوان مثال، مطالب یا تصاویری که هرازگاهی در هجو یا تمسخر پیامبر گرامی اسلام(ص) یا دیگر مقدسات دینی در اینترنت قرار می‌گیرد، از سوی مسلمانان و حتی بسیاری از افراد غیرمسلمان، امری غیر اخلاقی و از مصادیق اهانت و بی‌احترامی به مقدسات ادیان محسوب شده و مورد اعتراض قرار می‌گیرد؛ ولی از سوی دیگر، برخی افراد چنین چیزهایی را از مصادیق امور غیر اخلاقی نمی‌دانند و معمولاً آنها را از سایت‌های خود حذف

یکی از مهم‌ترین عواملی که موجب رونق بازار اخلاق‌گریزان و اخلاق‌ستیزان در فضای مجازی و در واقع مانع از اخلاقی شدن این فضا می‌شود، ناآگاهی کاربران اینترنت یا سادگی و اعتماد بیش از اندازه آنها به دیگران است

انتقادگری و غربال‌گری خود را از دست می‌دهد و نمی‌تواند در برابر اخلاق‌گریزی‌ها یا اخلاق‌ستیزی‌های فضای سایبر، تاب مقاومت داشته باشد.

۳. **سودجویی، منفعت‌طلبی و طمع‌ورزی:** فضای مجازی هم مثل فضای حقیقی، محیطی مناسب برای کسب سود و منفعت است؛ ولی اگر هدف افراد، کسب منفعت هرچه بیشتر و با استفاده از هر شیوه و روش ممکن باشد، اخلاق در پای منافع مادی و کسب سرمایه از هر راه ممکن، ذبح می‌شود.

۴. **جذب مخاطب به هر طریق:** کسانی که تمایل زیادی دارند که هرچه بیشتر در فضای سایبر دیده شوند، به ویژه اگر این بازدید برای آنها ثمره مالی هم داشته باشد یا باعث افزایش شهرت و موقعیت اجتماعی آنها گردد، برای جذب مخاطب ممکن است اخلاق را زیر پا بگذارند و مثلاً به انتشار مطالب دروغ بپردازند یا به نقض حریم خصوصی دیگران روی آورند.

۵. **مبانی نظری توجیه‌کننده:** با توجه به ارتباط عمل و نظر، باور به برخی نظریه‌های اخلاقی یا فلسفی و اجتماعی، می‌تواند به نقض هنجارهای اخلاقی بینجامد. کسی که بر اساس دیدگاه‌ها و فلسفه خاص خودش، چیزی را که غیر اخلاقی نمی‌داند، آن را در فضای مجازی منتشر کند؛ درحالی که دیگران آن را کاملاً غیر اخلاقی می‌دانند؛ به عنوان مثال، کسی که به لحاظ نظری معتقد است مراجعه به یک مطلب در اینترنت، فقط باید به اختیار کاربران و مخاطبان واگذار شود و دیگران حق مداخله و نظارت ندارند، در عرصه عمل ممکن است به راحتی محتوای غیر اخلاقی را در سایت یا وبلاگ خود بگذارد و از خویشتن سلب مسئولیت کند.

نمی‌کنند.

۷. ضعف اخلاق در فضای حقیقی: بین فضای مجازی و فضای حقیقی، یک ارتباط واقعی و دوسویه برقرار است؛ چراکه همه مرتبطان با فضای سایبر، در دنیای حقیقی زندگی می‌کنند. از این رو، به هر اندازه که فضای حقیقی جامعه اخلاقی‌تر باشد، طبیعتاً افراد جامعه به عنوان کنشگران فضای مجازی در عرصه سایبر هم بیشتر اخلاق را مراعات می‌کنند و البته عکس این مسئله هم صادق است.

۸. جهالت و ناآگاهی، سادگی و عدم بلوغ فکری: یکی از مهم‌ترین عواملی که موجب رونق بازار اخلاق‌گریزان و اخلاق‌ستیزان در فضای مجازی و در واقع مانع از اخلاقی‌شدن این فضا می‌شود، ناآگاهی کاربران اینترنت یا سادگی و اعتماد بیش از اندازه آنها به دیگران است. این کاربران، بهترین طعمه‌ها برای کسانی هستند که با نادیده گرفتن اخلاق به دنبال منافع یا اهداف سودجویانه خود هستند؛ به عنوان مثال، ناآگاهی والدین از آسیب‌های اخلاقی و عاطفی و حتی جانی و مالی که می‌تواند از ناحیه اخلاق‌گریزان بر دیگران تحمیل شود، همچنین، عدم نظارت جدی والدین بر حضور فرزندان خویش در فضای مجازی، زمینه‌ساز بروز بسیاری از مشکلات است.

۹. شهرت‌طلبی: بسیاری از انسان‌ها تمایل به اشتهار و معروفیت

دارند. اینترنت امروزه، امکانات و شرایطی را فراهم کرده که یک فرد گمنام در گوشه‌ای از جهان با شناخت و به‌کارگیری شگردهای متناسب با این فضا، می‌تواند در مدتی اندک، گاه در عرض چند ساعت، به شخصیتی معروف و شناخته‌شده تبدیل شود. روشن است که چنین وضعیتی، اشتباهی شهرت‌طلبی افراد و گروه‌ها را به‌شدت تحریک کرده و همین امر می‌تواند مانع از مراعات اخلاق شود.

۱۰. امکان ناشناس ماندن: به هر اندازه هویت کسی که در صدد نقض اصول اخلاقی است، شناخته شده‌تر باشد، انگیزه او برای چنین کاری کمتر می‌شود؛ چراکه شناسایی فرد، موجب تحمیل هزینه‌های مادی و معنوی فراوانی بر او می‌شود. در فضای مجازی، به دلایل گوناگونی، امکان این هست که شخص هویت واقعی خود را پنهان کند. این امر در کنار دیگر امکانات و جذابیت‌های دنیای مجازی، باعث می‌شود که افراد ضمن احساس مصونیت از مجازات، برای انجام کارهای خلاف اخلاق، جرئت بیشتری پیدا کنند.

از جمله کارهای غیراخلاقی که در سایه پنهان ماندن هویت انجام می‌شود، می‌توان به این موارد اشاره کرد: فریب دادن دیگران، هک کردن و سرقت اطلاعات شخصی افراد و سازمان‌ها، جاذبه خود به جای افراد دیگر، کلاهبرداری، فروش اموال دیگران،

دروغ‌پردازی و تفتین (۱۰) درباره دیگران، تولید و اشاعه مطالب غیراخلاقی جنسی، و آموزش کارهای خلاف یا پرخطر.

۱۱. حس کنجکاوی: آدمی، موجودی است جست‌وجوگر و کنجکاو. این روحیه وقتی در مواجهه با فضای بسیار متنوع (میلیارد تو به جای هزار تو)، پُررنگ‌ولعاب و جذاب اینترنت قرار گیرد، هم می‌تواند باعث ارتقا و رشد مادی و معنوی شخص شود و هم در صورت غفلت یا تعافل، می‌تواند او را به وادی مسائل غیراخلاقی بکشانند. این امر در مورد کودکان و نوجوانان و جوانان، به جهت روحیات خاص آنها شاید از شدت و غلظت بیشتری برخوردار باشد. ارائه بسیاری از مطالب و لینک‌های موجود در اینترنت، با بهره‌گیری از همین حس کنجکاوی کاربران می‌تواند آنها را برای مراجعه به یک مطلب تشجیع و ترغیب نماید.

۱۲. اختلاف‌ها، کینه‌ها و رقابت‌ها: این اختلاف‌ها و خصومت‌ها، می‌تواند شخصی، قومی، طایفه‌ای، مذهبی، منطقه‌ای، سیاسی و مانند آن باشد. در موارد فراوانی دیده شده که افراد به سبب اختلاف‌ها یا کینه‌ها و رقابت‌های مثلاً عشقی که با هم دارند، برای انتقام‌گیری از یکدیگر به فضای سایبر پناه می‌برند و به افشای اسرار دیگران، نقض حریم خصوصی آنها یا دروغ‌گویی درباره آنها اقدام می‌کنند. (رحمتی، ۱۳۹۳)

نتیجه

بحث اخلاق، اطلاعات پدیده‌ای است که در دنیای امروز بسیار مورد توجه قرار گرفته است. اخلاق، نه تنها در محیط فیزیکی و واقعی، بلکه در فضای سایبری و مجازی نیز به جهت آثار و پیامدهای زیانبار

برای گرفتار نشدن در دام رهنان اخلاق و عقاید در فضای سایبر، لازم است انسان از نظر عقیدتی و اخلاقی به صاحب‌نظران آگاه در این زمینه مراجعه کند و از مشورت آنان بهره‌گیری کند. این امر، وقتی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند که بدانیم گرداب‌های اخلاق‌ستیزی در فضای سایبر، گاه آن چنان ظریف، پیچیده، جذاب و غیرآشکار است که انسان تا وقتی به تبعات آن دچار نشود، متوجه نمی‌شود

آن، باید مورد توجه قرار گیرد. اخلاق اطلاعات اسلامی، به‌واقع استانداردهای رفتاری در زمینه تولید، ذخیره، انتشار و دسترسی به اطلاعات بر اساس آموزه‌های اسلامی در محیط سایبری و مجازی است و نقض یا سرپیچی از این اصول اخلاقی، پیامدهای سوء و گاه جبران‌ناپذیری را به همراه دارد. بنابراین، باید تلاش‌های بیشتری در این باره توسط مسئولان امر صورت گیرد. فناوری اطلاعات، هرچند یک بحث امروزی است، ولی اصول اخلاقی آن را می‌توان از قواعد و مقررات کلی اسلام به دست آورد. اصول اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی که در این مقاله مطرح گردید، می‌تواند راهنمای خوبی برای کاربران در فضای سایبری باشد و پیروی از این اصول و قواعد، در واقع نوعی پیشگیری اجتماعی از وقوع تخلفات در محیط سایبری است.

پیشنهادها

پژوهش حاضر در خاتمه، در راستای جامه عمل پوشاندن به اخلاق اطلاعات اسلامی، راهکارهای زیر را به عنوان برخی از راهکارهایی که برای اصلاح موانع و غلبه بر چالش‌های فراروی اخلاقی شدن فضای مجازی می‌تواند کارساز باشد، پیشنهاد می‌دهد.

از این رو، لازم است نوعی نظارت و کنترل بیرونی هم در میان باشد. این کنترل، بسته به مورد می‌تواند توسط والدین (درباره فرزندان) یا نهادهای قانونی (در مورد دیگر افراد جامعه) باشد. برخورد با ناقضان اخلاق، به‌ویژه در مواردی که به امنیت جانی، مالی و آبرویی افراد یا امنیت کلی جامعه مربوط می‌شود، وظیفه نیروهای است که در فضای حقیقی نیز در این زمینه‌ها مسئولیت دارند. بدیهی است که البته اینان هم در انجام وظیفه خود، باید ضوابط قانونی، شرعی و

– باور به حضور خداوند: هرچند فضای سایبر گاه به اندازه‌ای مه‌آلود است که آدمی می‌تواند به گونه‌ای ناشناس در آن یکه‌تازی کند و حتی مرزهای اخلاق را زیر پا بگذارد، ولی انسانی که به وجود خداوند ایمان داشته باشد و خود را در خلوت و جلوت (۱۱) در معرض دید او بداند، دیگر نیازی به ناظران بیرونی ندارد و به گونه‌ای «خود-کنترل‌گر»، خویشتن را مقید به رعایت امور اخلاقی می‌داند.

– اخلاقی‌سازی جامعه حقیقی: فضای مجازی با فضای حقیقی در ارتباط و تأثیر متقابل است؛ چراکه همه مرتبطان و فعالان در عرصه فضای سایبر، در فضای حقیقی زندگی می‌کنند. از این رو، به هر اندازه که فضای حقیقی اخلاقی‌تر شود، فضای مجازی هم اخلاقی‌تر می‌شود و برعکس. از کودکی که در محیط خانواده، از کارمندی که در محیط کاری خویش، از شهروندی که در محیط سیاسی و اجتماعی خود که محیطی نسبتاً آشکار و قابل مشاهده است، شاهد یا عامل نقض اصول اخلاقی است، نمی‌توان انتظار داشت که در فضای مجازی که در آن امکان ناشناس ماندن بیشتر است، مقید به اخلاق باشد.

– برجسته‌سازی هویت انسانی انسان: جهت برون‌رفت از وادادگی در برابر فناوری به طور کلی، و فناوری اطلاعات و ارتباطات به طور خاص، لازم است برای هویت‌یابی استقلالی انسان و تقویت اراده و اختیار و قدرت‌گزینش‌گری وی در برابر فناوری، و همچنین جرئت و جسارت «نه» گفتن به ردایل فضای سایبر، تلاش مداوم شود.

– نظارت بیرونی: در فضای مجازی نیز مثل فضای حقیقی، همواره کسانی هستند که به دلایل گوناگون، اخلاق را زیر پا می‌گذارند.

در فضای مجازی نیز مثل فضای حقیقی، همواره کسانی هستند که به دلایل گوناگون، اخلاق را زیر پا می‌گذارند. از این رو، لازم است نوعی نظارت و کنترل بیرونی هم در میان باشد. این کنترل، بسته به مورد می‌تواند توسط والدین یا نهادهای قانونی باشد

اخلاقی را به طور جدی مراعات نمایند.

– **عدم بسنده کردن به شیوه‌های سلبی:** هرچند اعمال پلایش فضای سایبر یا فیلترینگ، در مواردی لازم است؛ ولی برای اخلاقی تر شدن فضای مجازی نمی‌توان به این گونه اقدامات بسنده کرد؛ چراکه امروزه امکان دور زدن آنها به راحتی میسر شده است.

– **امربه معروف و نهی از منکر:** بر اساس آموزه اسلامی، همواره باید در جامعه افرادی باشند که دیگران را به کارهای نیک سفارش و از کارهای زشت بازدارند. طبیعتاً وجهی از این کار در زمان ما معطوف به دعوت به مراعات اخلاق و ترک رذایل اخلاقی در فضای سایبر است. البته انجام امر به معروف و نهی از منکر، چه در فضای حقیقی و چه در فضای مجازی برای خود ضوابط، اصول و شرایطی دارد که باید مورد توجه قرار گیرد.

– **مشاوره با اهل فن:** برای گرفتار نشدن در دام رهنزان اخلاق و عقاید در فضای سایبر، لازم است انسان از نظر عقیدتی و اخلاقی به صاحب نظران آگاه در این زمینه مراجعه کند و از نظر فنی و ساخت‌افزاری نیز به خبرگان اهل فن مراجعه نماید و از مشورت آنان بهره گیرد. این امر، وقتی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند که بدانیم گرداب‌های اخلاق‌ستیزی در فضای سایبر، گاه آن چنان ظریف، پیچیده، جذاب و غیرآشکار است که انسان تا وقتی به

اصول اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی که در این مقاله مطرح گردید، می‌تواند راهنمای خوبی برای کاربران در فضای سایبری باشد و پیروی از این اصول و قواعد، در واقع نوعی پیشگیری اجتماعی از وقوع تخلفات در محیط سایبری است

تبعات آن دچار نشود، متوجه نمی‌شود.

- بهره‌گیری از آموزه‌های دینی: بسیاری از اصول و قواعد موجود در اندیشه اسلامی را می‌توان برای رفع یا کاهش موانع اخلاقی شدن مورد استفاده قرار داد. از جمله دستورات اخلاقی می‌توان به این موارد اشاره کرد: حرمت دروغ‌گویی و لزوم صداقت در گفتار و کردار، لزوم وفای به عهد، حرمت تفتین و بدگویی و فحش و ناسزا، حرمت اشاعه فحشا، لزوم حفظ کرامت آدمی و پرهیز از هر کاری که به آن خدشه وارد می‌کند، لزوم رعایت عفاف و پاکدامنی، و لزوم مراعات حق‌الله و حق‌الناس. برخی از قواعد فقهی نیز که برای به‌سازی اخلاقی فضای سایبر نیز کاربرد دارند، از این قرارند: حرمت غش در معامله (۱۲) و تدلیس ماشطه (۱۳)، قاعده لاضرر و لاضرار (۱۴)، بطلان معامله غرری (۱۵)، حرمت تصرف در اموال دیگران بدون اجازه آنها، حرمت دزدی، تسلط مردم بر اموال خود، حرمت کم‌فروشی، و لزوم حفظ احترام دماء (۱۶) و فروج و اعراض (۱۷).

- تشریک مساعی جهانی: اینترنت، شبکه‌ای است جهانی و همه انسان‌ها از سراسر جهان می‌توانند از طریق آن به تولید و توزیع محتوا بپردازند. به همین جهت، دغدغه‌های مربوط به آن، از جمله چالش‌های اخلاقی مرتبط با آن، امری است جهانی و مشترک میان همه جوامع. طبیعتاً در هر جامعه‌ای، فرصت‌ها و امکاناتی برای رفع این دغدغه‌ها وجود دارد و تلاش‌هایی هم شده و می‌شود. به هر اندازه افراد، مؤسسات و نهادهای ملی یا بین‌المللی بتوانند در زمینه اخلاق فضای سایبر با یکدیگر همراهی، همدلی و برنامه‌ریزی و همکاری بیشتری داشته باشند، امکان رفع یا کاستن موانع موجود بر سر راه اخلاقی‌تر شدن فضای سایبر نیز بیشتر می‌شود. اندیشوران جامعه ما نیز به شرط جدی گرفتن این موضوع، می‌توانند با بهره‌گیری از داشته‌های اخلاقی، دینی و فرهنگی ما، در عرصه تلاش‌های بین‌المللی برای مواجهه با چالش‌های اخلاقی فضای سایبر، نقشی درخور ایفا نمایند و حرف‌های جدی برای گفتن داشته باشند.

- استفاده از مطالعات و صاحب‌نظران بین‌رشته‌ای: اخلاق با انسان سروکار دارد و انسان هم دارای ابعاد وجودی گوناگون است که هر کدام بر دیگری تأثیر دارد. بنابراین، لازم است برای سیاست‌گذاری و برنامه‌نویسی جهت اخلاقی‌تر شدن محیط مجازی، از متفکران عرصه‌های اخلاق، فلسفه، اینترنت، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و مانند آن استفاده شود.

- آگاهی‌بخشی و آموزش: به هر اندازه میزان آگاهی در بین

بخش عمده‌ای از کاربران و در نتیجه، قربانیان اخلاق‌ستیزی فضای سایبر را نوجوانان و جوانان تشکیل می‌دهند. بنابراین، آگاهی والدین آنها از ابعاد مثبت و منفی و منافع و مضار بهره‌گیری از فضای سایبر، همچنین آگاهی‌شان درباره چگونگی برخورد با فرزندان در این زمینه، می‌تواند جلوی بسیاری از مشکلات اخلاقی فراروی فرزندان را بگیرد

مرتبطان با فضای سایبر بیشتر شود، اخلاقی‌سازی این فضا با موانع کمتری روبه‌رو می‌شود. این آگاهی‌بخشی و آموزش، باید با بهره‌گیری از روش‌های مناسب و ابزارهای صحیح، و درباره چند گروه انجام پذیرد:

۱. کاربران: کاربران ناآگاه، بی‌اطلاع، یا ساده و خوش‌خیال، بهترین طعمه‌ها، اهداف و قربانیان افرادی هستند که اخلاق را در فضای سایبر نادیده می‌گیرند. از این رو، آگاهی‌بخشی مداوم به افرادی که در صدد ورود به فضای سایبر هستند، یکی از بهترین راه‌های برطرف ساختن موانع اخلاقی‌سازی فضای سایبر است. این آگاهی‌ها و آموزش‌ها می‌تواند درباره مخاطرات و خطرات گوناگون و متنوعی باشد که بر سر راه کاربران قرار دارد.

۲. والدین: بخش عمده‌ای از کاربران و در نتیجه، قربانیان اخلاق‌ستیزی فضای سایبر را نوجوانان و جوانان تشکیل می‌دهند. بنابراین، آگاهی والدین آنها از ابعاد مثبت و منفی و منافع و مضار (۱۹) بهره‌گیری از فضای سایبر، همچنین آگاهی‌شان درباره چگونگی برخورد با فرزندان در این زمینه، می‌تواند جلوی بسیاری از مشکلات اخلاقی فراروی فرزندان را بگیرد.

۳. تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان نرم‌افزار و سخت‌افزار: دانش‌افزایی اخلاقی کسانی که در حرفه‌های مرتبط با فضای سایبر قرار دارند، می‌تواند باعث آگاهی این افراد از وظایف اخلاقی خود و دوری از نقض اصول اخلاق کاری‌شان بشود.

۴. افراد، نهادها و سازمان‌های ناظر و مرتبط: به طور معمول، در هر جامعه‌ای با توجه به هنجارها و ضوابط قانونی یا عرفی و شرعی آن جامعه، افراد و نهادهایی هستند که وظیفه نظارت بر فضای سایبر و ممانعت از نقض حقوق شهروندان در این فضا را دارند. از این رو، لازم است این افراد یا سازمان‌ها آموزش‌ها و آگاهی‌های لازم را کسب کنند تا بتوانند وظایف خود را به شکل احسن و بدون داشتن هرگونه تبعاتی ایفا نمایند. (رحمتی، ۱۳۹۲) ■

پی‌نوشت‌ها:

۱. آزادمنشی، آزادگی، وارستگی.
۲. بندگی کردن.
۳. همجنس‌گرایی مردانه.
۴. همجنس‌گرایی زنانه.
۵. آرزوها، تمناها، التماس‌ها، آمال، خواهش‌ها.
۶. اطاعت، پذیرش.
۷. نگران، مضطرب.
۸. برطرف کردن.
۹. تمام همت شخص صرف آن شود.
۱۰. دوبه‌هم‌زنی، سخن‌چینی، نمایی، شورشگری، غمز، فتنه‌انگیزی.
۱۱. آشکار.
۱۲. فریب دادن، پنهان کردن چیزی که مورد معامله نیست، در کالای مورد معامله؛ مانند مخلوط کردن آب با شیر.
۱۳. تدلیس ماشطه: نیکو جلوه دادن زنی که قصد ازدواج دارد یا پوشاندن عیوب او از راه به‌کاربردن مواد آرایشی یا پیوند مو.
۱۴. ضرر، شامل کلیه خسارت‌های وارد بر دیگران است؛ ولی «ضرار»، تنها مربوط به مواردی است که شخص با استفاده از یک حق یا جواز شرعی، به دیگری زیان وارد سازد که در اصطلاح امروزی، از چنین مواردی به «سوء استفاده از حق» تعبیر می‌شود. قاعده «لا ضرر و لا ضرار» برگرفته از حدیثی

از پیامبر اسلام (ص) است. معنای حدیث «لا ضرر»، این است که ضرر در اسلام مشروعیت ندارد؛ ولی عدم مشروعیت ضرر، هم شامل مرحله قانون‌گذاری می‌شود و هم مرحله اجرای قانون.

۱۵. منظور از معامله غرری، معامله‌ای است که توأم با خطر بوده و متعاملین در زمان انجام آن، توان تشخیص سودمند یا زیانبار بودن معامله را ندارند؛ مانند شرط‌بندی و قمار.

۱۶. جمع دم، به معنای خون‌ها.

۱۷. اعراض، در لغت به معنای روی‌گرداندن است و در اصطلاح فقه و حقوق، به معنای روی‌گرداندن از چیزی است که در سلطه آدمی قرار دارد.

۱۸. گسترده شدن، وسعت یافتن.

۱۹. زیان‌ها، گزندها، ضررها.

منابع

الف. فارسی

۱. قرآن کریم. ترجمه حسین انصاریان. رسم الخط عثمان طه. تهران: آیین دانش، ۱۳۸۹.
۲. آقامیر علی‌اکبر، مینا. ۱۳۹۰. «بزه‌دیدگی زنان و کودکان در فضای سایبر». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مؤسسه آموزش عالی غیرانتفاعی و غیردولتی شهید اشرفی، دانشکده حقوق.
۳. اترک، حسین. ۱۳۹۲. «معانی عدالت در اخلاق اسلامی». فصلنامه علمی - پژوهشی فلسفه والهیات، ۱۸ (۶۹): ۱۲۶-۱۰۲.
۴. احمدپور، مریم؛ قادرزاده، امید. ۱۳۸۹. «تعامل در فضای سایبر و تأثیر آن بر هویت دینی جوانان (تحلیلی درباره نتایج یک پیمایش در دانشگاه کردستان)». پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه، (۵): ۹۹-۷۵.
۵. الوندی، ارمغان. ۱۳۹۲. «جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی در قانون جرایم رایانه‌ای». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۶. امامی، محمدحسین. ۱۳۹۳. اخلاق در فضای مجازی: بایسته‌ها و نبایسته‌های اخلاقی در فضای مجازی (سبک اخلاق اسلامی). اصفهان: دارخوین.
۷. امید، مسعود. ۱۳۸۱. درآمدی بر فلسفه اخلاق از دیدگاه متفکران مسلمان معاصر ایران. تبریز: دانشگاه تبریز، مؤسسه تحقیقاتی علوم اسلامی.
۸. امین‌پور، حسن؛ بایرام‌نژاد، حوریه؛ آبیاری حسنیوی، رؤیا. ۱۳۹۴. «بررسی سلامت روانی، فراشناخت، صداقت‌راستگویی بین کاربران فضای مجازی (تلگرام) و کاربران (عادی)». اولین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی ایران.

۹. بیران، صدیقه. ۱۳۹۴. «فضای مجازی و عدالت اجتماعی». تاریخ بازیابی: ۱۳۹۶/۷/۱۰

<http://s-babran.blogspot.com>

۱۰. برادر، رؤیا؛ کیخا، بتول؛ مرادی‌سیاسر، حامد. ۱۳۹۳. «تحلیلی بر موانع اخلاق‌مندی و اخلاق‌مداری در فضای سایبری». اولین کنفرانس ملی فضای سایبری و تحولات فرهنگی، تبریز: دومین

۱۱. برامکی. ۱۳۹۶. «مسئولین روابط عمومی و فعالان فضای مجازی، در بیان مطالب باید صداقت را رعایت کنند». مصاحبه با فرمانده سپاه الیگودرز سرهنگ برامکی، شبکه اطلاع‌رسانی راه دانا، برگرفته از:

<http://www.dana.ir/news>

۱۲. پورقهرمانی، بابک. ۱۳۹۱. «اخلاق رایانه‌ای، اصول و قواعد آن از منظر اسلام و مقررات بین‌المللی و داخلی». فصلنامه علمی - پژوهشی فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۴ (۱۲ و ۱۳): ۹۳-۷۵.

۱۳. پورنقدی، بهزاد. ۱۳۸۸. «اخلاق در فناوری اطلاعات و آسیب‌شناسی اخلاق ارتباطات». اخلاق در علوم و فناوری، ۴ (۱): ۲۸-۲۱.

۱۴. تاج‌آبادی، رضا؛ رحیمی، محمد؛ شعبانی، سمیه. ۱۳۹۱. «فلسفه اخلاق در توسعه فناوری اطلاعات و بررسی چالش‌های آن». تهران: نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید.

۱۵. خدایاری، سامان. ۱۳۹۱. «بازتاب آسیب‌های اجتماعی نوپدید فضای مجازی در رسانه‌ها (مطالعه موردی: تحلیل محتوای ضمیمه کلیک روزنامه سراسری جام جم)». نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید.

۱۶. حجازی‌نیا، رؤیا. ۱۳۹۴. «بررسی اهمیت حفظ حریم خصوصی در فضای مجازی از دیدگاه اسلام». دومین کنفرانس بین‌المللی اقتصاد، مدیریت و فرهنگ ایرانی اسلامی.

۱۷. حدادزاده‌نیری، محمدرضا. ۱۳۸۸. «تحقیق در جرائم منافی عفت». ۶۷: ۱۲۶-۱۱۵.

۱۸. حسین‌پورسعادت‌آبادی، جعفر؛ ترکمان، زکریا. ۱۳۹۵. «بررسی نقش شیوه‌های فرهنگی و اجتماعی پیشگیری از جرایم اخلاقی در فضای مجازی». فصلنامه انتظام اجتماعی، ۸ (۴): ۱۵۶-۱۳۷.

۱۹. حکم‌آبادی، رامین. (نامعلوم). «اخلاق و معنویات در فضای مجازی». تاریخ بازیابی: ۱۳۹۶/۹/۱۰. بازیابی از:

<https://olgouepishraft.tebyan.net>

۲۰. خسروی، آرش. ۱۳۸۹. «بررسی هویت مجازی در فضای سایبر با رویکرد اخلاق اسلامی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد.

۲۱. راغب اصفهانی، حسین‌بن‌محمد. ۱۳۷۳. معجم مفردات الفاظ القرآن. تهران: مرتضوی.

۲۲. رائفی‌پور، علی. ۱۳۹۱. «رسانه‌ها به جای حسادت و زیرسؤال بردن یکدیگر، با هم متحد شوند». بازیابی از:

<http://shohadayeiran.com/fa/news>

۲۳. رحمتی، حسینعلی. ۱۳۹۲. «راهکارهای اخلاقی شدن فضای سایبر». حکمت اسلامی. (۲۷): ۵۱-۵۰.

۲۴. ____ . ۱۳۹۳. «موانع و چالش‌های اخلاقی شدن فضای سایبر». حکمت اسلامی. (۲۶): ۴۱-۳۵.

۲۵. روضه‌ای، منصور؛ توان‌بخش، جعفر؛ حسن‌زاده کرداحمد، حمید. ۱۳۹۶. «بزارهای پیشگیری از جرایم نوظهور در فضای مجازی». فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی، ۲ (۵۰): ۲۲-۱.

۲۶. شهاب، مهدیه؛ شهاب، امین؛ پورقصاب امیری، علی. ۱۳۹۳. «حریم خصوصی و اخلاق فضای سایبری». اولین کنفرانس ملی فضای سایبری و تحولات فرهنگی.

۲۷. شهسوار، طیبه. ۱۳۹۵. «منظور از اخلاق اسلامی چیست». بازیابی از: <http://forinews.ir/fa/pages/?cid=4215>

۲۸. صادقی آرانی، زهرا؛ میرغفوری، حبیب‌الله؛ ثابت، زهرا. ۱۳۹۳. «تصمیم‌گیری‌های اخلاقی در فضای سایبری و عوامل جمعیت‌شناختی مؤثر بر آن: بررسی ارتکاب به جرایم اینترنتی در کاربران اینترنت شهرستان یزد». فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۸ (۱): ۶۹-۶۰.

۲۹. صدیقی ارفعی، فریبرز؛ نورمحمدی نجف‌آبادی، محمد؛ سلیمی، محمدعارف. ۱۳۹۳. «بررسی آسیب‌های اخلاقی اینترنت بر خانواده». چهارمین همایش ملی اخلاق و آداب زندگی.

۳۰. طبرسی، حسن‌بن‌فضل. ۱۳۷۰. مکارم الأخلاق. قم: الشریف‌الرضی.

۳۱. عاملی، سعیدرضا. ۱۳۹۰. «قاعده‌های اخلاقی در فضای مجازی و دو وجهی‌نگری». مجموعه مقالات سمینار فضای مجازی، دانشگاه تهران.

۳۲. عاملی، سعیدرضا. ۱۳۹۵. «صبر در فضای مجازی». تاریخ بازیابی: ۱۳۹۶/۸/۱۴. بازیابی از:

<http://www.sabr.ir/full/news>

۳۳. عربی. ۱۳۹۲. «اخلاق کاربر در فضای سایبر با توجه به تغییرات فناوری‌های نوین ارتباطی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.

۳۴. فروزنده، مرتضی؛ شادمان فخرآبادی، اعظم. ۱۳۹۲. «جنگ نرم و پدافند

اسلامی ایران». راهبرد فرهنگ، ۴ (۱۶): ۱۴۵-۱۲۷.

۴۷. همدانی، مصطفی. ۱۳۹۳. «سیبرنتیک/ cybernetics». تاریخ بازیابی: ۱۳۹۶/۹/۲۹. بازیابی از:

<http://pajoohe.ir>

۴۸. نوری، بهنام. ۱۳۹۴. «فضای سایبری یا سایبراسپیس چیست». بازیابی از: <https://www.parsdata.com/articles/what-is-cyber-space>

۴۹. یحیی‌پور، محمدمهدی؛ نجفی، راضیه؛ گرجی، رسول، یحیی‌پور، محدثه. ۱۳۹۲. «بررسی جرایم رایانه‌ای علیه اخلاق و عفت عمومی در فضای سایبر». همایش ملی پژوهش‌های کاربردی در علوم و مهندسی.

ب. انگلیسی

1. Abdallah, S. 2008. **Information Ethics from an Islamic Perspective**. In: Encyclopedia of Information Ethics and Security. Edited by Marian Quingley. Hershey; New York: IGI Global.

2. Samek, T. 2007. **Librarianship and Human Rights: A Twenty-First Century Guide**. Oxford: Chandos.

غیرعامل در فضای مجازی». فصلنامه علمی - تخصصی دانش انتظامی گیلان، ۲ (۸): ۳۵-۱۳.

۳۵. کوشا، غلامحیدر. «اخلاق دینی و تعامل سایبری». معرفت اخلاقی، ۳ (۱۰): ۱۴۲-۱۱۷.

۳۶. مرادی، علی؛ رضانی، عباسعلی؛ بارانی، نادر. ۱۳۹۴. «اخلاق در فضای مجازی». دومین همایش ملی راهکارهای توسعه و ترویج علوم تربیتی، روان‌شناسی، مشاوره و آموزش در ایران.

۳۷. مزرعی، اکبر؛ احدی، فاطمه. ۱۳۹۵. «چالش‌های فراروی دسترسی به عدالت برای بزه‌دیدگان در فضای سایبر». کنفرانس ملی پدافند غیرعامل در قلمرو فضای سایبر.

۳۸. معتمدی. ۱۳۹۶. «عدالت رسانه‌ای از جمله کارکردهای مثبت پیدایش و گسترش فضای مجازی است». بازیابی از:

<http://www.ghatreh.com/news>

۳۹. معمار، ثریا؛ عدلی‌پور، خاکسار، فائزه. ۱۳۹۱. «شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت (با تأکید بر بحران هویتی ایران)». مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱ (۴): ۱۷۶-۱۵۵.

۴۰. معماریان، محمد. ۱۳۹۶. «مواظب ترجم طلبان فضای مجازی باشید». روزنامه صبح نو، ش ۳۸۶. بازیابی از:

<http://www.bartarinha.ir/fa/news>

۴۱. ملک‌زاده، مهدی. ۱۳۹۴. «دلایل روان‌شناسی پشت صحنه اشتراک‌گذاری‌ها، لایک‌ها و کامنت‌های ما در فیس‌بوک». بازیابی از: <https://www.zoomit.ir>

۴۲. مصباح، محمدتقی. ۱۳۷۸. «نسبت دین و اخلاق - اقتراح». فصلنامه قیسات، ۳ (۱۳).

۴۳. میرزایی، مینو. ۱۳۹۴. «نتیجه تحقیقات جدید: استفاده زیاد از فیس‌بوک، افسردگی آور است». روزنامه شهروند. بازیابی از:

<http://jamejamonline.ir/sara/1961832646816772228>

۴۴. نادعلی اشکفتکی، اعظم. ۱۳۹۱. «هرزه‌نگاری هویت در فضای سایبر». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

۴۵. نجاریان، بتول. ۱۳۹۲. «بررسی آثار حسادت بر سلامت روان از دیدگاه قرآن و روایات و راه‌های درمان آن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه معارف قرآن و عترت.

۴۶. نورمحمدی، مرتضی. ۱۳۹۰. «جنگ نرم، فضای سایبر و امنیت جمهوری